

BÜŞRA ERSANLI • İktidar ve Tarih

Afa Yayınları, 1992-1996 (3 baskı)

İletişim Yayınları 880 • Araştırma-İnceleme Dizisi 139

ISBN-13: 978-975-05-0120-3

© 2003 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

1-6. BASKI 2003-2015, İstanbul

7. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

KAPAK Utku Lomlu

KAPAK FOTOĞRAFI Atatürk, Ankara'da Birinci Türk Tarih Kurultayı'na katılan üyeler ve tarih öğretmenleri (9 Temmuz 1932)

UYGULAMA Hüsnü Abbas - Hasan Deniz

DÜZELTİ Siyami Kuzu

DİZİN Seçkin Oktay

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

BÜŞRA ERSANLI

İktidar ve Tarih

Türkiye’de “Resmî Tarih”
Tezinin Oluşumu
(1929-1937)

i l e t i ŝ i m

BÜŞRA ERSANLI İstanbul'da doğdu. 1978'de Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Aynı üniversitenin Siyaset Bilimi Bölümü'nden yüksek lisans (1981) ve doktora (1989) dereceleri aldı. Başlıca akademik ilgi alanları olan ulusal tarih yazımı ve eğitimi, toplumsal cinsiyet, bağımsızlık sonrası Orta Asya, Kafkaslar, Rusya Federasyonu, Avrasya çalışmaları üzerine çok sayıda Türkçe ve İngilizce yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır.

Ersanlı akademisyen olarak meslek hayatına başlamadan önce ve meslek hayatının (1990-2017) son yıllarında muhalif görüşleri, insan hakları, kadının insan hakları ve barış hakkı savunucusu olması nedeniyle iki kez cezaevinde kalmıştır. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak 26 yıl çalışmış ve 2017 başında emekli olmuştur. İstanbul ve Datça'da yaşamakta, yazarlığı sürdürmektedir.

Kitapları: *İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1927-1937)* (AFA, 1992; İletişim Yayınları 1996), İbrahim Mazlum ile birlikte *Her Yerde Her Zaman Siyaset: Türkiye'de Siyasal Kültür, Siyasal Sistem ve Kadın* (KA-DER, 2008), *Bulut Falı-Bir Cezaevi Tanıklığı* (Can Yayınları, 2014). Ayrıca *Bağımsızlığın İlk Yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan* (Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994); *Türkmenistan'da Toplum ve Kültür* (Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998); *Sözün Sazın, Ateşin Ülkesi: Azerbaycan* (DA Yayıncılık, 2004) ve *Türkiye Siyasetinde Kürtler* (İletişim, 2012) meslektaşlarıyla birlikte derlediği kitaplardır.

İÇİNDEKİLER

YENİ BASKIYA ÖNSÖZ.....	9
ÖNSÖZ.....	11
GİRİŞ.....	13
BİRİNCİ KISIM	
<i>Türk Ulusçu Tarih Yazımının Düşünsel Kökenleri</i>	19
BATI'NIN ETKİSİ	21
Ulusçuluk Öncesi Tarih Anlayışı	26
Tarihçilikte Romantizmin Etkileri	29
Pozitivist Yorumlar	33
Alman Tarihselciliği	39
OSMANLI'NIN MİRASI	47
Reform Dönemine Kadar Osmanlı Tarih Yazımı	47
Geç Osmanlı'da Merkezileşme ve Reform	53
19. Yüzyılda Osmanlı Tarih Yazımı	58

TÜRK ULUSÇULUĞU VE KAYNAKLARI	69
Ulusçuluk ve Türkçülük	71
1. İmparatorluk “Milliyetçiliği”: Osmanlı-Türk Ulusçuluğu.....	76
2. Etnik Kimlik İdeolojilerinden Esinlenen Türk Ulusçuluğu.....	79
3. Pozitivizm ve Sosyolojiden Esinlenen Türk Ulusçuluğu.....	84
Dil ve Tarih İçin İlk Kurumlaşma	91

İKİNCİ KISIM

“Resmî Tez”in Oluşumu: Siyasal Çerçeve, Kitaplar, Kongreler	101
--	-----

SIYASAL ÖNCÜLER VE DERS KİTAPLARI	103
Siyasal Öncüler, Siyasetçi-Tarihçiler	108
Örnek Ders Kitapları (1924-1932)	114
1. <i>Türkiye Tarihi (1924-1929)</i>	116
2. <i>Türk Tarihinin Ana Hatları</i>	119
3. <i>Tarih ve Ortamektep İçin Tarih</i>	126

BİRİNCİ TÜRK TARİH KONGRESİ (1932):

TARTIŞMALAR	139
Kongre'nin Özellikleri ve Ortaya Çıkan Tartışma Konuları	139
Tartışmaların Başlıca Aktörleri	147
1. <i>Afet (İnan): Yurttaşlık Eğitimi Olarak Tarih</i>	147
2. <i>Fuad Köprülü: Ulusal Tarihte Muhalefet</i>	153
3. <i>Samih Rıfat: Bir Hayali Güç Olarak Tarih</i>	161
4. <i>Dr. Reşit Galip, Sadri Maksudi, Zeki Velidi: Türk Irkının İncelenmesinde Ulusal Coğrafya ve Göçler</i>	167
5. <i>Yusuf Akçura: Ulusal Tarih Yazımı</i>	175
6. <i>Ahmed Refik: “Çöken Osmanlı”nın Özeleştirisi</i>	180

İKİNCİ TÜRK TARİH KONGRESİ (1937):	
TARTIŞMA TÜRÜYLE YOK OLUYOR	189
Tek-Parti “Bilimselliği”	189
1. Şefler ve İlkeler.....	193
2. Eğitim ve Kültür Alanındaki Önlemler: Üniversite Reformu ve DTCF.....	196
İkinci Kongrede Kanunlaşan Bilimler:	
Doğa Yasaları, Pozitif Bilimler ve Türkler	202
1. Doğadan Çıkan “pozitif” Dil.....	205
2. Ulusun Topraklarının Tanımlanması: Arkeoloji.....	213
3. Türk-Osmanlı Tarihi: Sosyoloji ve Ekonominin Yöntem Sorunları.....	221
SONUÇ	231
EK: “SİYASET”, “TARİH” VE “RESMİYET”	247
1990’ların Ders Kitapları	247
Yeni Tarih Kitaplarında “Türk Dünyası”	253
En Uzun Ömürlü Türk Devleti: Osmanlı	264
Avrupa Tarihi ve Osmanlı	268
Türkiye Cumhuriyeti’nin Tarihi	271
KAYNAKÇA	285
SEÇİLMİŞ EK KAYNAKÇA	301
DİZİN	305

YENİ BASKIYA ÖNSÖZ

Iktidar ve Tarih'in ilk kaleme alınışından bu yana 14 yıl geçti. Türkçeye aktarılarak yayınlanması ise tam 10 yıl önce oldu ve 3 kez basıldı. Bu süre zarfında ülkemizde tarih yazımı, anlatımı, tarih ders kitapları ile ilgili birçok araştırma ve proje başlatıldı, birçok çeviri yapıldı. Yine bu alanda, özellikle de ders kitapları ile ilgili Batı'dan Doğu'ya komşularımızla ortak projeler gerçekleştirildi. Son onbeş yılın yaygın kimlik çatışmaları siyasetin güncelliği ile değerlerin, imajların geçiciliğini daha keskin bir biçimde ortaya çıkardı. Kalıcılığından kuvvet umulan bazı tarihi değerler hala sorgulanıyor. Artık "tarihe geçmek" medyatik bir kıvraklık işi oldu, siyasal alanın çarpıcı geçiciliğine çok yakınlaştı. Bir yandan da tarihe karışmak ve katılmak isteyen *sıradanların* sayısı artıyor.

Hem ülkemizde hem de bölgemizde geçmişte yaşanan her şeyin tabii çoğulculuğu siyasette henüz adil bir yansıma bulamadı. Hatta bu iki alanın, tarihin ve siyasetin kopmaz beraberliği, ve bağımlılığı çok daha etkileyici bir biçimde iktidarlar lehine belirginleşti. Yeni tarih metodlarıyla keşfedilen sıradanlıklar büyük iktidar söylemiyle başedemiyor ama geçmişin askeri/siyasî olmayan alanlarına merak hayli artıyor ve artık her şeye sayfa ayrılabiliriyor. Yorumlamak, yeniden dillendirmek ise

özellikle genç tarih öğretmenlerinin ve bilim adamlarının özgürce çözümleme heyecanına kalmıştır.

Birçok üniversitenin tarih, siyaset, sosyoloji bölümlerinde ilgi gören bu kitap benim için, iktidar ve tarihin dönüşen kavgasını çözümleme sürecidir, bu sürecin ülkemizdeki önemli bir cephesidir: Kavga yönüyle de diyalog yönüyle de tarihçilik, bir yandan siyasal müdahalelerle daha çok geçicilik kazanmakta bir yandan da kimlikleri dayanıklı kılan yöntemleriyle güvenlik oluşturmaktadır. Tarihçilerin her zamandan daha çok strateji alanına kaymaları da bu nedenledir.

Sözünü ettiğim bu disiplinlerarası güvenlik sürecini, ufak bir cephede de olsa, daha fazla paylaşma imkanımı güçlendirdiği için İletişim Yayınları'nın ilgisine teşekkür ederim.

Rumelihisarı
Ekim, 2002

ÖNSÖZ

Ortaokulda ve lisede tarih derslerinden uzak durmaya çalışan öğrencilerden biriydim. Olaylar arasındaki bağlantıları çoğu zaman algılayamadığım için de pek az hakkıyla ezberleyebildim. Aslında insan iki arada bir derede kalıyordu, çünkü, 1) eleştiriye ya da sorgulamaya açık bir anlatım tarzı yoktu ve 2) buna rağmen birçok olay anlatılması en az mümkün olabilecek bir nedensellik bağı (!) ile anlatılıyordu. Yani hem sorgulayamayacaksın hem de sorgulayamadığın olaylar inandırıcı bir biçimde anlatılamamış olacak, yüzeysel bir biçimde geçirilmiş olacak... Başka bir deyişle “resmiyeti zayıf” olacak. Tabii o zamanlar aynı mantığa sahip olan ancak bir bakıma daha okunur daha cazip basılmış 1930’ların tarih kitaplarını da bilmiyordum. Ancak o yıllarda bile tarihin siyasal açıdan önemini sezme zor değildi: örneğin, Demokrat Parti’nin doğuşu ve siyaset sahnesindeki yerine ilişkin yorumlar, kitaplara girdiği hızla çıkabilmişti. “Resmiyet ve “reddi resmiyet” aynı yüzeysellikte birbirleriyle yarışmasına tarih eğitimine ve tüm tarih-yazıcılığın sinmişti. Bu durumun örneklerini özellikle 1970’lerde ve 80’lerde bol bol gördük.

Resmî tarihin “resmen meşru” ilan edilişi ancak ulusa ve vatandaşlarına kuvvetli bir kimlik kazandıramamış oluşu ve iktidarla muhalefet sorunları Türkiye’de tek-parti döneminin ta-

rihyazıcılığını araştırma konusu seçmemin ana etkenleri oldu. Konuya siyasal çözümlene yönünden yaklaşma isteğimi tez hocam Şerif Mardin her zaman teşvik etti ve İngilizce doktora çalışması olarak kaleme alınan bu araştırmanın her safhasını izledi. En başta değerli hocam Şerif Mardin'e teşekkür borçluyum. Bu çalışmanın doktora tezi olarak ilk yazımına değerli eleştirileri ve önerileriyle Selçuk Esenbel önemli katkılarda bulundu ve bana daima çalışma azmi verdi. Hocalarım Metin Heper ve Taha Parla çeşitli dönemlerde ve özellikle de kritik anlarda yol gösterdiler ve yardım ettiler. Avrupa'da tarihyazıcılığını ve bunun siyasal çözümlene ile bağlantısını benimle tartışan Hull Üniversitesinden Noel O'Sullivan bu konudaki ilk okumalarımı zenginleştirdi ve bana, bu karmaşık konuya özellikle tarihçi olmadan girme cesaretini verdi.

Tez çalışmalarının uzun sürdüğü sık sık rastlanan bir olgu ancak ne kadar uzun sürmüş olsa da ben bu çalışmanın eninde sonunda bir ödev olduğunu, hazırlayıcı ve eğitici yanının ağır bastığını düşünüyorum. Türkçesini yazarken elimden geldiğince bu yanını yoketmeye çalıştım. Bu çabamda da bana en çok Kemali Saybaşılı ve Günay Göksu Özdoğan yardımcı oldular.

Bu çalışmamı her yönüyle destekleyen aileme, ayrıca sezgilerimi ve meraklarımı disiplinle barıştıran Cem Behar'a sonsuz teşekkürler.

GİRİŞ

Tarihi, geçmişi algılama, olaylarıyla düşünce akımlarıyla bütünleştirerek kavramanın ve günümüzle ve gelecekle köprü kurmaya çalışmanın yolları olarak ele alırsak, parçalarla bütünü aynı derecede önemli olduğunu kabul etmemiz zorunludur. Parçalar, seçilen belirli dönemler, genel bakış açısına hakim olamayacağı gibi her değişen siyasal iktidar da, temel bir tarihsel yaklaşım değişikliğini getirmemelidir. Tarihsel yaklaşımda değişim uzman tarihçilerin katkılarıyla oluşabilir. Devletin, ulusçu bilinçle kimliğimizi güçlendirmek amacıyla önemseydiği bu tarih kitaplarının yaklaşımı kimliğimizi, amacının tersine, sürekli bozabilmektedir. Değişimle süreklilik bir türlü barışmamıştır. Türk aydınının zihninde değişim genel olarak devrim, yıkmak, atmak, unutmak; süreklilik ise saplantı, tutuculuk, yeniliğe kapalılık olarak algılanır. Oysa değişim ve süreklilik ancak birlikte güçlü olabiliyorlar. Esas kimliği kaybetmeden ve hatta güçlendirerek yeniliklere açık olmak yenilikleri özendirmek gerekiyor.

Esas ilgi alanım siyaset bilimi ve tarihsiz bir siyaset bilimini kabul etmenin çok güç olduğuna inanıyorum. Siyasetin kurucusu elbette farklı çıkar ve yaklaşımları birlikte yaşatmaya ve geliştirmeye yönelik olarak yapılmalıdır. 1940'lı ve 1950'li kuşakların en az yirmi yılı da demokrasiyi anlamaya ve uygula-

maya çalışmakla geçti. Siyaset bilimi eğitimi sırasında sağlam tarihçiliğin demokrasi alanındaki en belirleyici adım olduğu açıktır. Ülkemizde genel hatlarıyla tarihyazıcılığının özellikle de tarih eğitiminin ağırlıklı olarak demokrasi, iktidar ve muhalefet kavramlarını ters bir mantıkla etkilediği varsayımından hareket ettim. Gerçekten de özellikle orta dereceli öğrenimde tarih bugün anladığımız anlamda demokrasiyi özendirmedi; şimdi de öyle. Tarihçilik, zaman ve mekâna adil davranmıyordu, tarihsel ve tarih öncesi dönem ve yer seçiminde otoriter, pragmatik ve işlevseldi. Değişimleri birer oldu-bitti olarak görüyor, rastlantısal ve darbeci bir anlayışla dile getiriyordu. Siyasal ve kültürel bir kimlik için aşılması gereken sürekliliği ise bir türlü oturtamıyordu. Orta Asya, Osmanlı-öncesi İslâmiyet, Osmanlılık, Atatürk devrimleri, kimliği belirleme çabasında sürekli yer değiştiriyor bazen biri ya da diğeri kuvvetle gölgeleniyordu. Bazı deneyimli yazarlar *Ben Atatürkçü Değilim* diye kitaplar yazabiliyordu. Bu olumsuz anlamdaki siyasal iktidar-bağımlı değişimler ise pedagojik formasyondan dış politika sorunlarına kadar etkili oluyordu.

Yukarıda değindiğim sorunları incelemeye yönelik bir çalışmanın, İngilizce yazılmış olan doktora tezimin, büyük ölçüde Türkçe çevirisi olan bu kitap esas olarak Türk Tarih Tezi ile ilgilidir. Bazı Avrupalı tarihçi ve coğrafyacılar Türkleri ikinci sınıf bir ırk olarak tanımlamışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Osmanlı /Türk kimliği meşruluğunu yitirdiğinden bu yargıyı, Osmanlı öncesi Türklere atıfta bulunarak değiştirmek mümkündü. "Türk halkının brakisefal olan ve Mısır, Anadolu, Ege ve Mezopotamya'da büyük uygarlıklar kuran bir ırka mensup olduğu" savı böylece ön plana çıkarılacaktı. Yeni kuşakların bu "gerçeği" öğrenmeleri ve bundan uluslaşma süreci için gerekli gücü almaları gerekiyordu. Ulusal bilinç oluşturma amacıyla yapılan tarihsel araştırmalar da "millî ve ilmî bir vazife" olarak görülecekti. 1932'deki Birinci Türk Tarih Kongresi'nde dile getirilen resmî teze göre tarihin ikili bir amacı olmalıydı: Osmanlı öncesi dönemlere dayanılarak güçlü bir ulusal bilinç oluşturmak ve bu bilinci "doğa ya-

saları”na (örneğin arkeolojiye) dayandırmak.

Araştırmamda çağdaş Türkiye'nin tarihyazıcılığını siyasal bir bakış açısıyla yakından incelemeyi seçtim çünkü bence tarih yazılması ve öğretilmesi bir toplumun zihinsel haritasının en önemli ve en kalıcı öğelerinden biridir. Yakın ve uzak geçmişe atfedilen bakış, kişinin âna ve yakın geleceğe karşı tavrıyla doğrudan ilintilidir. Türk Tarih Tezi de Cumhuriyet kuşaklarına dünyayı algılayabilmek için bir dizi anahtar sunmuştur. Bunlara bağlı olarak, tarihyazıcılığının Türkiye dışındaki birçok ülkede de siyasal amaçlarla, ve özellikle ulusal bilinç oluşturmakla bağlantılı olduğunu savunmak mümkün.

1932 ve 1937 Türk Tarih Kongreleri, çağdaş Türk tarihyazıcılığının özellikle başlangıç sorunlarına ışık tutmak için seçilmiştir. Türk Tarihine bu yeni bakışın ilk tartışmaları 1932'deki ilk Kongrede yapıldı ve Türk Tarih Tezi o kongrede oluştu. Hemen hemen hiçbir tartışmanın yapılmadığı 1937'deki İkinci Kongrede ise Türk Tarih Tezi'nin “katî zaferi” tescil edilmiş oldu. Bu arada 1930'lu yıllarda kaleme alınan Lise Tarih kitapları ise hemen hiçbir değişikliğe uğramaksızın yirmi yıla yakın bir süre kullanıldı. Daha sonra, kurulan bu zihinsel yapıya bazı “demokratik” ve “anti-demokratik” yamalar yapıldı.

Söz konusu olan, Kemalist “devrim”in kültür cephesidir. Bu cepheye üç ayrı açıdan bakmak mümkün. Konuya öncelikle düşünceler tarihi açısından bakılabilir, ikinci olarak konu, dönemin ulusçuluğunun ideolojik sorunları açısından ele alınabilir. Nihayet konu Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongrelerinin siyasî ve akademik atmosferini hazırlayan dönemin *realpolitik*'i olarak incelenebilir. Bu sonuncusu ise ulusçuluğun tartışmalı bazı sorunlarının sadece bir sonucudur.

Cumhuriyet Türkiye'si'nin tarihyazıcılığı bugüne dek ayrıntılı ve karşılaştırmalı bir biçimde incelenmemiştir. Bu alanda ülkemizde özellikle siyaset bilimi açısından hemen hemen hiçbir araştırma yapılmadı. Türk Tarih Tezi ya Afet İnan, Bekir Sıdkı Baykal, Uluğ İğdemir, Hasan Cemil Çambel gibi eski kuşak tarihçileri tarafından savunulmuş, en azından gerekli görülmüş, ya da daha genç kuşağın tarihçilerince anlamsız ve et-

kisiz olarak değerlendirilmiştir. Son 10-15 yılda tarih eğitimi ve tarihyazıcılığı üzerine yapılan birkaç önemli araştırma ise önyargılı ulusçu tarihçiliğin aksaklıklarını kabul etmekle birlikte bunları Türk Tarih Tezi'nin yarattığı bir zihniyet olarak ele almamışlardır. Bazı tarihçiler çağdaş tarih araştırmalarının Türkiye Cumhuriyeti'yle, daha doğru bir deyişle "Burjuva Demokratik Devrimi"yle birlikte başladığını öne sürebilmişlerdir. Bazılarına göre tarihçilikte bilimselleşme bu radikal dönüşümle olmuştur. Daha genç kuşağın tarihçileri, devrimlerin bilimsel gelişmedeki rolleri hakkında bu denli kesin yargılara sahip değildirlere. Önceki kuşaktan bazıları ise Türk Tarih Tezi'nin ve Güneş-Dil Teorisinin en büyük zararının bir etnik üstünlük ve baskı yaratma olduğu üzerinde durmaktadır. Oysa Türk Tarih Tezi, etnik bir hegemonyanın baskıcı etkisini yaratmakla birlikte daha önemlisi siyasal iktidarla sınırlı bir tarih anlayışının meşruluğunu sağlamıştır. Tarihçiler Cumhuriyet'le birlikte ulus-devlet kurucuları olarak görülmüş, tarihçilerin siyasal misyonu bilimsel uğraşına daima üstün tutulmuştur.

Türk Tarih Tezi'nin bilimsel niteliğini sorgulayan en anlamlı eleştiriler Osmanlı tarihçilerince yapılmıştır. Bu eleştirilerin yelpazesi epey geniştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun temelinde İslâm dininin yattığı yolundaki eski müsteşrik (Orientalist) bakış açısından başlayarak "modernleşme", "bağımlılık", "merkez-çevre", "dünya sistemi" gibi Batılı söylemlere kadar uzanan bu yelpaze içinde, daha yakın tarihlerde Osmanlı'yı da kapsamına almaya başlayan "gelişme" ya da "meşruiyet" teorileri de anılabilir.

Bu çalışmanın birinci kısım ilk bölümünde Türk Tarih Tezi'ni etkileyen Avrupa kaynakları ele alınmıştır. 19. yüzyıl Avrupa tarihçiliğinin başlıca akımlarını inceleyerek *zaman* ya da *değişim* gibi tarihsel düşüncenin temel kavramlarının yirminci yüzyıl Türk tarihyazıcılığında nasıl farklı bir biçimde kavranıp yorumlandıklarını görmek fırsatını bulacağız.

Türk tarihi yazıcılığı üzerinde Osmanlı'nın etkilerini kısaca ele alan ikinci bölüm ise dikkatlerimizi geç Osmanlı ve Osmanlı sonrası dönemlerdeki tarihyazıcılığının yöntem, amaç

ve üslup açısından devamlılıkları ve farklılıkları üzerine çekmektedir. Türk tarihyazıcılığı üzerinde Osmanlının etkisi aynı zamanda Cumhuriyet tarihyazıcılığının miras aldığı özellikleri ortaya sermektedir. Yine burada birbirine zıt iki dünya görüşünün başlıca kavramlarından biri olan *zaman* kavramı iki gelenek arasındaki devamlılığın doğası hakkında ipuçları vermektedir.

Üçüncü bölümde, tarih yazımının başlıca ilham kaynağı olan ulusçuluk akımlarının yüzyılın ilk yıllarındaki yorumları ve sorunlarıyla birlikte bu yorumların tarihyazıcılığına nasıl malzeme oluşturdukları ele alınmaktadır. Bir bakıma önceki iki etki alanının, yani Batı ve Osmanlı'nın Türk ulusçuluğu üzerindeki izlerini yorumlamaya da çalışmaktadır. Türk tarihyazıcılığındaki Türk ulusçuluğu anlayışı görüldüğünden çok daha karmaşıktır ve tarih yazma dürtüleriyle çok yakından ilintilidir.

Kitabın ikinci kısmında ilk olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında siyasetçilikle tarihçiliğin bağlantısını kurmaya çalışarak dönemin siyasi iktidar anlayışını kısaca irdelemektedir. Cumhuriyet'in ilk on yılında orta dereceli okullarda okutulan örnek ders kitapları ele alınmıştır ve Türk Tarih Tezi'nin hangi amaçla şekillendiğini göstermeye çalışmaktadır. Bu çerçevede siyasal olarak tezin kabul edilmesinden önce ders kitaplarını değiştirme faaliyetine girişilmiştir. Bu ders kitaplarında daha önce sözünü ettiğimiz ulusal kimlik sorunları yansımaktadır. Ulus devletinin oluşturulması ve güçlendirilmesi için gerekli standart ulusal değerler dikkat çekmektedir. 1920'lerin kitaplarıyla 1930'ların kitapları arasındaki farklar dönemin siyasal ve eğitsel amaçlarını sergilemektedir.

Bu kısmın en uzun bölümü Birinci Türk Tarih Kongresi'nin tartışma konularına ve kongreye bildiri sunan ve tartışmalarda aktif rol alan önemli kişiliklere ayrılmıştır. Bu aşamada, tarih tezinin derinlemesine çalışılması ve ders kitaplarında en son şeklini alabilmesi için oluşturulan bir kurum içinde tarih, "bilimsel bir statü" kazanmaktadır. Bu kongrenin bir önemi de tarih çalışmalarının başını çeken kişilerin aynı zamanda ulus-

çuluk çalışmalarının öncüleri olmalarıydı. Türk ulusçuluğunun karmaşık yorumları yine bu kongre tartışmalarında su yüzüne çıkmaktaydı.

Son bölümde İkinci Türk Tarih Kongresi ele alınmaktadır. Bu kongre tarih tezinin “katî zaferi” ile sonuçlanmıştır. Sadece ulusçu ve siyasetçi tarihçileri değil uluslararası Türkoloji uzmanlarını da kapsamıştır. Bu kesin zafer nedeniyle Türk Tarih Tezi'nin utangaç ve çekingen bir biçimde de olsa sorgulanması sona ermiştir. Artık önemli olan bu tezin tüm ülke politikacıları, uzmanları, öğretmenleri ve halkı tarafından sorgusuz kabul edilmesinin sağlanmasıdır. Bu kanıt en çok arkeoloji dalında başarı sağlamış ve popüler olmuştur. Ancak İkinci Kongre'nin genel amacı ve sebep-i hikmeti henüz yerine oturmayan bir “bilimsellik”in parti bilimselliği olarak sunulmuş olmasıdır.

Tarihyazıcılığında çağdaş gelişmelerin, devrimci ya da şefçi bir atılım olmadığını ileri sürerek Türk Tarih Tezi'nin Avrupa tarihyazıcılığı ve Osmanlı tarihyazıcılığı ile karşılaştırılmasından yararlanmaya çalıştım. Bu karşılaştırma, ülke ve yönetim biçimi farklılıklarından çok, uzun zamanla kısa zaman karşılaştırması ya da uzun bir süre içinde bir dönemi kendi içinde kıyaslama olarak görülebilir. Bunu yapabilmek için de Birinci ve İkinci Tarih Kongreleri'nin bildirilerini ve tartışmalarını ayrıntılı bir biçimde ele almaya özen gösterdim. Çalışma aslında bir “örnek olay” çalışmasıdır ve tarih kitaplarının yazımındaki ana etkenleri o yıllarda o insanların yaklaşımlarıyla ve siyasal kararlarıyla ele almaktadır.

BİRİNCİ KISIM

***Türk Ulusçu Tarih Yazımının
Düşünsel Kökenleri***

BATI'NIN ETKİSİ

Tarih yazımı incelenirken siyasal iktidarın niteliği mutlaka göz-önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bir ülkenin siyasal kültürü geçmişinin tanımlanmasında belirleyici rol oynuyor. Büyük dönüştürmeler, devrimler o ülkeye yeni bir kimlik kazandırır ve böylece betimlemenin ve tanımın unsurları değişir, tarih de buna paralel olarak tümüyle yeniden yazılmasa bile büyük ölçüde değiştirilir. Tarih yazımında yeni akımların oluşumu da büyük ölçüde siyasî düşünce akımlarına paralel bir gelişme göstermiştir.¹ Osmanlı tarih yazımının 15. yüzyılın sonunda bir yükselme göstermesi “büyük bir imparatorluk kurma bilinci” ile bağlantılı görülmüştür.² 19. yüzyılın Fransız tarih yazımının ana özelliği Fransız Devrimi'nin yoğun etkisi altında şekillenmiş oluşudur. Fransa'da tarih yazımına ilham teşkil eden siyasal düşünce akımları içinde en etkin olanı da ulusçuluktur.

1 Tarihçiliğin “Altın Çağı” 19. yüzyıl Avrupası'nın siyasal akımlarıyla beslenmiş çeşitli yöntem, açıklama ve eğilimlerle tanımlanır. “Tarihçiler yöneticilere danışman, siyasî partilere rehber ve halkın ruhunun sözcüleri haline gelmişlerdir”. Ernst Breisach, *Historiography, Ancient Medieval and Modern*, (Chicago, 1983) s. 261-67. Bu ilişki için ayrıca bkz. T. C. R. Horn, Harry Ritter, “Interdisciplinary History: A Historiographical Review”, *The History Teacher*, Cilt 19. No. 3, 1986.

2 Halil İnalcık, “The Rise of Ottoman Historiography”, *Historians of the Middle East*. (derleyenler B. Lewis and P. M. Holt), (Londra, 1962) s. 152.

Herder, Ranke, Michelet, Treitschke, Croce gibi ünlü tarihçiler Avrupa ülkelerini ve devletlerini bir çözümleme birimi olarak ele almaya başladıklarında, tarih yazımının tarihi de başlamış ve “historiografi” olarak adlandırılan bir disiplin niteliğini kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda da çağdaş anlamda tarih yazımı 19. yüzyıl sonlarında ulusçu uyanışlara paralel olarak benzer bir biçimde gelişmiştir. Çağdaş Türkiye de bu genellemenin dışında tutulamaz. Ulus-devlet aşamasına geçilmesi ile tarihin yeniden yazılmaya başlanması aşağı yukarı eş zamanlıdır.

İlk çağlardan beri tarih yazımında belirleyici olan bazı anahtar kavramlar “zaman”, “süreklilik” ve “sabitlik” olmuştur. Bu bölümde, Türk resmî-tarih yazımını doğrudan etkileyen akımlar, bu temel kavramların irdelenmesi çerçevesinde ele alınacaktır. Gerek Avrupa gerekse Osmanlı tarih anlayışlarında hangi özelliklerin bu kavramlar çerçevesinde ortak ya da farklı olduğunu anlamaya çalışmak gerekmektedir. Tarih ders kitaplarının yeniden yazıldığı 1930’lardaki resmî tarihçilik yaklaşımlarında kaçınılmaz olarak bu farklılıkların ve devamlılıkların yansımaları görülmüştür. Osmanlı tarih anlayışı ile Avrupa’dan uyarılan bazı akımlar şaşkıncu bir düzeyde uzlaştırılmaya çalışılmış ve bu uzlaştırma faaliyeti de gelecek kuşakların tamamen terk edildiğini sandığı imparatorluk tarihçiliğini ve “milliyetçilik”ini aslında, hiçbir zaman farketmeden tersten benimsemesine yol açmıştır.

Türk resmî tarih anlayışını etkileyen historiografi akımları özellikle Fransız ve Alman tarihçiliğinde görülen romantik, idealist, pozitivist ve tarihselci akımlar olmuştur. Alman ve Fransız etkisi “kendi kaderini tayin” hakkına dayanan ezilen kültür esprisi ile “egemenlik milletindir” Jakobenezminin birleştiği noktada yerini bulmuştur. Çünkü Osmanlı milletlerinde imparatorluğun patronluğu ile Avrupa’nın sömürsü birlikte yürüyordu. Aynı güçte başka bir etken de Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihe bakışıdır. Osmanlı tarihçiliği, İslâm düşüncesinin önemli özelliklerini taşıyan ancak aynı zamanda Avrupa’daki çözülen imparatorlukların çağdaş ulusçuluğu yorumlayan akımlarından da etkilenmiştir.

Ulusçuluktan önceki dönemde Osmanlı tarihi konu açısından siyasi, yöntem açısından ise betimleyici idi ve diğer disiplinlerle bağlantısı yoktu. Siyaset terimi de doğal olarak gelenekle sınırlıydı. Eski Roma'da olduğu gibi İstanbul'da da tarih ancak askeri ve diplomatik nedenlerle gerekli görülüyordu.

Batı'da ulusal tarih siyasetle beraber diğer sosyal bilim dallarını da içine alıyordu ve merkezileşme ve kültürel kalkınma yolunda ulusçu siyasetlere yardım edebildiği sürece eğitsel ve ahlâkî özellikleri de geliştiriyordu. Ayrıca ulusal tarih yazımı bu ülkelerde yeni yöntemlerin ortaya çıkarılmasına, eleştirel ve analitik yaklaşımların yaratılmasına da yardımcı olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında, okullarda ve üniversitelerde tarih eğitimi ulusçuluğun yayılmasıyla orantılı olarak artmıştı. Bir yandan, *écoles libres* denen okullarda ulusal geçmiş kolektif hafızaya intikal ettirilmeye çalışılıyordu,³ diğer yandan da akademik çevrelerde tarih bilimsel bir disiplin olarak bir ilgi alanı olmaya başlıyordu. Başka bir deyişle, Avrupa'da tarih eğitimi ulusal kimlik yaratmak ve güçlendirmek için bir araç haline getirilmiştir. Bu açıdan baktığımızda ulusçuluk ve tarih yazımı birbirleriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır.

Ancak ulusçuluğun Batı'da tarih yazımı üzerindeki diğer önemli etkisi elyazmalarının araştırılması, bir kaynağın önceki kaynakla nasıl bir bağlantısı bulunduğuunun incelenmesi ve dil bilimi alanında mükemmel yayınların yapılması sonucunu da doğurdu. Gerçekten de 19. yüzyıl tarihçileri kültürel geleneklerin dil, folklor ve etnik köken gibi önemli öğelerinden etraflı bir biçimde yararlandılar. Bütün bu çalışmalar tarihî kaynakların basılıp yayınlanmasına yol açtı.⁴

Ulusal bir olgu olarak tarih yazımı laisizim, romantizm ve pozitivizm gibi düşünce akımlarının gelişimiyle de yakından

3 “Manuel d'histoire” ve “Enseignement de l'histoire/Identité Nationale”, *Dictionary of Science Historique*, P U F, 1986. Sırasıyla s. 432-6 ve 249-52. Ayrıca Bkz. *Perceptions of History, International Textbook Research on Britain, Germany and the United States*, (derleyenler Volker R. Berghalm and Anna Schissler), (Oxford, 1987), s. 1.

4 “History and Historiography”, *Encyclopaedia of the Social Sciences* V.VII-VIII., (New York, 1957), s. 377.

ilişkilidir. Uluslaşma çağından önce tarihçilik gerçeğin açıklanması olarak ele alınıyordu ve daha çok epistemolojik bir ilgi alanıydı. Ancak daha sonraki gelişmeler sonucunda felsefi kaygılar tarih çalışmalarından yavaş yavaş dışlandı. Aydınlanma çağında, tarihçilik, “tarih felsefesi” olarak adlandırılmışsa da aynı çağda yani 18. yüzyılda, siyasal ve kültürel olaylara bağlı özgün bir mantığı olan farklı bir konu ve ayrı bir alan olarak da ele alınmıştır. Ulusal tarihçilikle bütünleşen sonraki akımlar, “bu yeni bilimin ardındaki epistemolojik sorunlarla ilgilenmediler, ... tarihsel verilerin toplanması ve düzenlenmesiyle ilgilendiler”.⁵ Kısacası *Aydınlanma* çağından farklı olarak sonraki dönemde tarihin kendisine başlı başına özel bir önem verilmeye başlandı.

Batı Avrupa’da tarih düşüncesi sadece Fransa ve Almanya’daki gelişmelerin doğurduğu bir sonuç değildi; ancak, bu iki ülke tarih alanında öncülük yaptı. Daha açıkça belirtmek gerekirse, 1757’den itibaren tarih Almanya’da Göttingen Üniversitesi’nde ciddi bir biçimde öğretilmeye başlanmış ve 1769’da Fransa’da Collège de France’da Tarih ve Ahlâk Kürsüsü açılmıştı.⁶ 1824’de Ranke, ilk kitabı olan *Latin ve Tötonik Kavimlerin Tarihi*’nin (1494-1535) önsözünde şöyle diyordu:

“Gelecek çağlara yararı dokunsun diye, geçmişi yargılamak ve şimdiki zamanı yönlendirmek görevi tarihe verildi. Benim bu çalışmamın böyle bir iddiası yoktur; bu çalışma sadece gerçekte ne olduğunu ortaya koymak istiyor.”⁷

Tarih yazımının tarihi (historiografi) bir disiplin olarak bu ülkelerde ortaya çıkarıldı ve tarih yazımı ile ulusçuluk arasındaki en sıkı bağ da ilk kez bu ülkelerin tarih düşüncesinde formüle edildi. Bu iki ülke hem Avrupa’daki diğer ülkeler hem de Avrupa dışı ülkeler için birer esin kaynağı oluşturdular.

Alman ve Fransız historiografi okulları Türkiye’de yeni ta-

5 Horn and Ritter, “Interdisciplinary History...” s. 130.

6 Arthur Marwick, *The Nature of History*, (Hong Kong, 1970), s. 36.

7 Leopold von Ranke, *The Secret of World History Selected Writings on the Art and Science of History*, (derleyen Roger Wines) (New York, 1981), s. 7.

rih yazımı akımlarının ortaya çıkmasına da neden oldular. Bunun bir kanıtı 18. yüzyıl ilerlemeciliğinin 19. yüzyıl Osmanlı reformlarında yankısını bulmuş olmasıydı. Voltaire'in tarihte ilerleme fikri başta Tanzimat reformcularının beğenisini kazanmıştı. Çünkü bu anlayış ahlâk eğitimi için pragmatik bir önem taşıdığı gibi kötümser tarihçiliği de mahkûm eden bir özelliğe sahipti. Cumhuriyet'in ilk on yılında tarihin yeniden yazılması denemelerinde Aydınlanma filozoflarının ve Fransız romantik tarihçilerinin etkileri kuvvetle görülmektedir.

O dönemde Türk tarihçileri tarafından en çok sözü edilen tarihçiler Fransız "Ecole Méthodique" akımının üyeleridir ki bunların pek çoğu 19. yüzyılın Fransız pozitivist-ulusçu tarihçileridir: G. Monod, C.V. Langlois, C. Seignobos, E. Lavisse, Ph. Sagnac, H. Taine ve onu izleyen arkadaşları tarihsel verilerin toplanmasıyla evrensel yasalara ulaşmak isterlerken, A. Comte ve onu izleyenler bir adım daha ileri giderek "tarihin doğa bilimleriyle aynı epistemolojik düzleme getirilebileceği"ni ve hatta mutlaka böyle olması gerektiğini söylüyorlardı. A. Comte "doğa bilimlerinin gözlenebilir olguların ampirik analizinden evrensel yasaların oluşturulmasına geçişi sağlayabilecek bir yeteneğe sahip bulunduğu inanıyordu".⁸ August Comte ve daha önce saydığımız tarihçilerin geliştirdiği bu pozitivist akım en çok Ziya Gökalp'in yazılarında yankısını bulacaktı. Ayrıca, ilerideki sayfalarda göreceğimiz gibi "Ecole Méthodique" tarihçilerinin ilkeleri arasında ilginç paralellikler bulunacaktır.

Fransız etkisi kendisini kuvvetle hissettirirken diğer yandan da Almanların tarihlerini çok gerilere götürerek bir destansı durum yaratma yolundaki girişimleri de Türk tarih yazımı üzerinde etkili olmuştu. Özellikle otuzların ikinci yarısında cumhuriyetçi liderler, kültür ve hükümet etme siyasetleriyle uğraşırken devlet gücüne destansı bir nitelik kazandırma gereksinimi duydukları zaman, Alman ulusçu tarihçilerinin yaklaşımı daha da fazla ilgi uyandırmıştır.

8 Horn and Ritter, "Interdisciplinary History..." s. 431.